

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ATOQLI OTLARNING TURDOSH OTGA O'TISH IMKONIYATLARI

Navruza Habibullayevna Aliyevna

Filologiya fanlari falsafa doktiri. Ingliz tili kafedrasida o'qituvchisi

Zilola Mirzarahimova Solijon qizi

Magistratura: Lingvistika (ingliz tili) fakulteti 2-kurs talabasi Farg'ona davlat universiteti

Abstrakt. Ushbu maqolada birinchi navbatda ingliz va o'zbek tilshunosligida qanday otlar borligi, ularning turlari, etimologik jihatlari bilan tanishtiriladi. So'ngra atoqli otlarning turdosh otlarga o'tkazilishi deonimizatsiya hodisasi usullari haqida qisqacha ma'lumot beriladi. Maqolada deonimizatsiya uchun misollar keltirilgan, misollar mavjud manbalardan olingan.

Tayanch so'zlar: ot so'z turkumi, atoqli otlar, turdosh otlar, deonimizatsiya hodisasi, lug'at tizimi, so'z yasalihi.

Kirish. O'zbek tilida otlar ma'no jihatdan **Atoqli otlar** va **turdosh otlarga** bo'linadi. Atoqli otlar – ma'lum bir narsa yoki hodisani aniqlashga yordam beradigan otlar. Atoqli otlarni odam nomlari, mashhur joy nomlari, geografik hudud nomlari, tashkilotlar nomlari, samoviy jismlarning nomlari va suv havzalarining nomlari kabi toifalarda topish mumkin. Masalan: **Rahim Mahmudov, Toshkent, Amudaryo, Mustaqillik kuni, Alisher, Ulug'bek, Zarafshon, Toshkent, Samarqand, Mars** kabi. Bu turdagi atoqli otlarni o'zaro tub va yasamaligi hamda tuzilishiga ko'ra bir-biridan farqlanishi mumkin. Masalan, **Lola, Go'zal, Amir, Gavhar Orol** kabi otlar **sodda tub, Ilonli, Do'stlik, Paxtakor** kabi atoqli otlar **sodda yasama, Ulug'bek, Alisher, Nurato, Nurobod, Qo'shrabot, Uchquduq** kabi atoqli otlar **qo'shma otlardir**. Turdosh otlar atoqli otlarning asosiy qismini tashkil qiladi. Ammo ular boshqa bir so'z turkumlari asosida ham yuzaga kelishi mumkin. Masalan: **Bultur, Avvalboy** kabilar esa **ravishdan, Asal, Quvonch, Anor** kabilar **turdosh otdan, Aziz, Botir, Shirin, Vali** kabilar **sifatdan O'lmas, Sotiboldi, Turdi, Tursun** kabilar esa **fe'ldan, To'qsonboy, Oltibek kabilar esa sondan** hosil bo'lgan atoqli otlardir [3].

Ma'lum bir geografik hududga atab qo'yilgan nomlar joy nomlari deyiladi: **Farg'ona, Chorsu, markaziy Osiyo**. Mamlakat va o'lka nomlari qo'shma so'z shaklida bo'lganda har bir qisim bosh harf bilan yoziladi: **Buyuk Britaniya, O'rta Osiyo**. Tarkibi turdosh otlarning qo'shilishidan hosil bo'lgan joy nomlari qo'shib yoziladi: **Oltiariq, Yettisuv, Oqtosh**. Tarkibida **bo'yi, orti, oldi** so'zlari ishtiroq etgan joy nomlari qo'shib yoziladi: **Orolbo'yi, Kavkazorti**.

Ko'p turkumdagi so'zlar atoqli ot sifatida qo'llanilganda, ular o'ziga xos nominativ xususiyatini yo'qotib, keng semantik ma'noga ega leksik birliklarga

aylanadi. Masalan, "Uchquduq" onomastik birligi uchta quduqni emas, balki shahar g'oyasini anglatadi.

Turdosh otlar bir jinsdagi otlarning umumiy nomini bildiruvchi otlardir. Masalan, *daftar, inson, daryo, shahar, kitob*. Turdosh otlar quyidagi ma'no guruhlarga mansubligi bilan o'zaro farqlanadi:

Aniq otlar jon-zot, narsa-buyum va shaxsni anglatadigan otlardir. Aniq otlar ko'rish va sanash mumkin bo'lgan otlar hisoblanadi. Masalan: *qush, kitob, talaba, daraxt*.

Mavhum otlar sezish, anglash, his qilish mumkin bo'lgan otlardir. Bu turdagi otlar ko'plik qo'shimchasi bilan qo'llanmaydigan otlar bo'lib, ularga ko'plik qo'shimchasi qo'shilganda turlicha ma'no yuzaga keladi. Masalan: *sevgi, sezgi, qayg'u, alam, qadr, oriyat*.

Jamlovchi va yakka otlar. Ma'lum bir turdagi narsaning o'zini anglatuvchi otlar yakka otlar hisoblanadi: *kitob, gul, daraxt* kabi. Jamlovchi otlar birlik shaklida bo'lib, bir xil turdagi narsaning to'dasi, jamini ifodalaydi: *xalq, armiya, ko'pchilik, poda, jamoa, o'rmon kabilar*.

Sanaladigan otlar, sanalmaydigan otlar. Aniq otlardan tashkil topadigan otlar, asosan sanaladiganlardir: *daraxt, kitob, qalam*. Modda otlari, og'irlik, suyuqlik o'lchamiga xos otlar sanalmaydigan otlardir va atoqli otlardan tashkil topadi: *tuproq, qum, havo, shakar, tuz, yog', guruch* [4].

Shuningdek, tabiatan **yakka bo'ladigan va juft holda uchraydigan otlar** ham mavjud bo'lib, ular ham otlarning alohida ma'no turini tashkil qiladi. Masalan: *yurak, quyosh, oy, ko'z, qosh, oyoq* kabilar [1].

Otlar kim? so'rog'i asosida shaxs hamda nima? so'rog'i asosida narsa otlariga ham ajratiladi. O'zbek tilining boshqa turkiy tillardan farqlanishi otlarning mana shunday tasniflanishiga asoslanadi. Ularning turli grammatik jarayonlardagi ishtiroki ham bu tasnifdan dalolat beradi. Masalan, *o'quvchiman, o'quvchisan, o'quvchimiz, o'quvchisiz* kabi shaxs otlari yaxlit denotativ affikslarni qabul qilish orqali qo'llanishi mumkin. Shunga qaramay, obyekt otlari, ularning majoziy ma'nosidan qat'i nazar, faqat uchinchi shaxsda ishlatilishi mumkin.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, atoqli otlar va turdosh otlar ma'no bilan bir qatorda bir qancha grammatik jihatlarga ko'ra ham farqlanadi. Masalan, atoqli otlar faqat birlikda ishlatiladi. Ular ko'plikda ishlatilganda grammatik ko'plikdan farqli ma'noga ega. Bundan tashqari, atoqli otlar boshqa turdosh otlarga o'tkaziladi va aksincha. Masalan: **Lola-atoqli ot, ayni paytda, lola-tog'da o'sadigan gul ma'nosida turdosh otdir. dizel, amper, rentgen, bitner** kabi otlar esa atoqli ot asosida shakllangan turdosh otlardir. *Xorazmlik, qishloqlik, kattaqo'rg'onlik, toshkentlik, andijonlik* kabi otlar ham **-lik** qo'shimchasini qo'shish orqali umumiy otga o'zgarishi mumkin.

Ingliz tilida atoqli otlar muayyan odamlar, tashkilotlar yoki joylarni nomlaydigan so'zlardir. Ular har doim bosh harf bilan boshlanadi [5].

- Shaxs ismining har bir qismi to'g'ri o'tdir - **Lynne Hand, Elizabeth Helen, Ruth Jones.**
- Kompaniyalar, tashkilotlar yoki savdo belgilarining nomlari: - **Microsoft, Rolls Royce, Round Table, www.**
- Hayvonlarning berilgan yoki uy hayvonlari nomlari – **Lassie Triger Sem.**
- Shahar va mamlakatlar nomlari hamda o'sha o'ziga xos otlardan olingan so'zlar – **Paris, London, New York, England. English geografik va fazoviy nomlar - The Red Sea, Alpha Centauri, Mars.**
- Yodgorliklar, binolar, majlis zallari – **The Taj Mahal, The Eiffel Tower, Room 222.**
- Tarixiy voqealar, hujjatlar, qonunlar va davrlar – **The Civil War, the Industrial Revolution, World War**
- Oy, hafta kunlari, bayramlar – **Monday, Christmas, December.**
- Dinlar, xudolar, muqaddas kitoblar – **God, Christ, Jehovah, Christianity, Judaism, Islam, the Bible, the Torah, the Koran.**
- Mukofotlar, transport vositalari, avtomobil modellari va nomlari **The Nobel Peace Prize, the Scout Movement, FordFocus, the Bismarck, Hoover.**

Ingliz va rus tillarida mashhur tarixiy shaxslarning ismlari va familiyalaridan hosil bo'lgan va noaniqlik toifasiga ega bo'lgan turdosh otlar miqdoriy jihatdan ustundir. Bu birliklarning aksariyati ikkita ma'noga ega: **gobelen** - naqshli devor gilami, tasvirlar (Gobelinlar bo'yoqchilari nomi bilan atalgan); **academy** — akademiya (Akadem nomi bilan atalgan, Afina yaqinidagi joy uning nomi bilan atalgan); **hooligan** (bezori) - bezori (Irlandiyalik bezori nomi bilan atalgan, ancha shov-shuvli shaxs, qo'shnilarga muammo tug'dirgan multfilmlar qahramoni); **July** (iyul) - Rim qo'mondoni Yuliy Tsezar nomi bilan atalgan; **February** (fevral) - o'lim xudosi Fevraldan keyin; **March** (mart) - urush xudosi Mars nomi bilan atalgan; **Doily** - jun mato (17-asr London savdogar Doily nomi bilan atalgan); **Gladstone** - sumka (ingliz siyosatchisi nomidan keyin).

Mashhur shaxslarning ismlarini o'z ichiga olgan mustaqil birliklar sifatida uchta ma'noda tegishli nomlar mavjud: **burbon** - 1) shokoladli pechene; 2) Amer. reaksion; 3) viski turi; **Devenport** -1) kichik stol; 2) byuro turi; 3) ottoman (ingliz duradgori nomi bilan); **guy** - 1) qo'rqinchli; 2) chanqoq kiyingan odam; 3) jargon. bola (Gunpowder Plot a'zosi Gay Foks nomidan).

Quyidagi apellyatsiyalar ko'p qiymatli hisoblanadi: **Tabby cat** - 1. tabby mushuk; 2. mushuk ayol; **Tabitha** 18-asr jargon: keksa xizmatkor. **Bird-watcher** – 1. ornitolog; 2. jurnalist; 3. qizlarga qarab tueuvchi . **Stuff** - 1. narsa; 2. mulk; 3. to'ldirish; 4.viski; 5. bema'nilik. **Peeves** - 1. Pivz, Xogvarts qal'asi poltergeisti; 2. makkajo'xori; 3. imp. **Dobby** - 1. uy elfi Dobbi; 2. ingliz mifologiyasida tunda narsalarni tartibga soluvchi elf; 3. ishchi ot. **Fudge**- Sehrli Fuj vaziri; 2. Shotlandiya shirinligi, shirinlik; 3. bema'nilik. **Gang** - 1. yo'l; 2. hunarmandlar shirkati; 3. to'da. **Cartoon** - 1. qalin qog'oz; 2. qalin qog'ozga chizilgan rasm; 3. Multfilm [2].

Shuningdek ingliz tilida turli obyektlarni bildiruvchi oddiy turdosh otlar bo'lib, ularning o'xshashlari atoqli otlar bo'lib qoldi. Ular orasida: **berlin** - XIX-asr boshlarida endi ishlab chiqarilmagan Berlin shahri nomi bilan atalgan to'rt o'rindiqli vagonning bir turi. Vagon endi yo'q, lekin uning nomi tushuntirish lug'atlarida mavjud; damashq - turli xil uglerodli tarkibga ega bo'lgan to'plamga o'ralgan ko'plab yupqa po'lat chiziqlar yoki simlarni zarb bilan payvandlash orqali olingan po'lat. Bunday payvandlash Damashq (Damashq po'lati) o'rta asrlarda ko'p miqdorda ishlab chiqarilgan Suriyaning Damashq shahri nomi bilan atalgan; **Marten** (ochiq o'choq) - po'lat olinadigan o'choq. Aks holda - ochiq o'choqli pech. Fransuz metallurgi Martin nomi bilan atalgan; vixen - yovuz, janjalchi ayol. U g'azab va qasoskorlikni timsol qilgan eriniylardan biri (yunon mifologiyasida qasos ma'budasi) Megeraning nomi bilan atalgan; u soch o'rniga ilonli, uzun tilli, qo'lida mash'al va qamchi tutgan jirkanch kampir sifatida tasvirlangan.

Toponim va antroponimlarning ko'pchiligi turdosh otlar turkumiga o'tishdan oldin ma'lum bir qo'shimchaga ega bo'lib, uning yordamida yangi so'z yasaladi.

Misol uchun, **harlekin** (italyancha "niqoblar komediyasi" qahramoni nomidan, zukko xizmatkor rolini o'ynaydigan va ipak rangli uchburchaklar kostyumi va qora niqob kiygan) hazil, buffon va deyiladi. **Harlekin** va boshqa belgilar ishtirok etadigan kichik pantomima **harlekinada** deb ataladi. Endi **harlequinade** so'zi buffonerlik, hazil degan ma'noni anglatadi. Fransuz tilida bu so'zning shakllanishiga -ad qo'shimchasi yordam bergan va u rus tiliga o'tgan.

Irlandiyalik yozuvchi Charlz Liver birinchi bo'lib jigar go'shtini tayyorladi va uni o'zining nomi bilan ataydi, xuddi ingliz lord sendvichning nomi o'zi taqdim etgan **sandwich** - ikkita bo'lak non, ular orasiga qandaydir gazak qo'shilganligi sababli nomlangan. Angliya grafi Sendvich qimor o'ynashni shunchalik yaxshi ko'rar ediki, u hatto ovqatga ham chiqishni xohlamasdi. U graf nomi bilan atalgan sovuq go'sht bilan non bo'laklarini berishni buyurdi. Shunday qilib, 1762 yilda **sandwich** tug'ildi. Nemislar uning yangi nomini - "**sandwich**" (yog '+' non) deb topishdi va sariyog'ga turli xil kolbasa qo'yishdi. Va frantsuzlar plomba sifatida sosli pate qo'shdilar va issiq sendvichlarni ixtiro qildilar. Gollandiyaliklar har xil plombalarni uzun rulon ichiga qo'yishdi. Evropada bunday ko'p qatlamli sendvich "**Dutch**", ya'ni Gollandiyalik deb ataladi. Va ba'zi sendvichlar allaqachon qat'iy retsept bo'yicha tayyorlana boshlagan. Misol uchun, "**club**" sendvichi uchta bo'lak non va ularning orasidagi ikki xil gazakdan iborat. Shunday qilib, "**sandwich**" (inglizlar buni hali ham shunday deb atashadi) eng ommaviy va mashhur taomga aylandi. Restoranlarga bormasdan shaharda tez ovqatlanish imkoniyati juda ko'p odamlar uchun jozibador bo'lib chiqdi va bu talab 1955 yil 15 aprelda Amerika Qo'shma Shtatlarida tashkil etilgan McDonald's tomonidan to'liq taxmin qilingan va hal qilingan. Aytish mumkinki, har bir xalq o'ziga xos sendvich turini o'ylab topdi va McDonald's kompaniyasi ularning barchasini birlashtirdi va hatto o'zining Bik-Mac sendvichi Big Macni ixtiro qildi. Bu go'sht, salat, mayonez bilan ko'p qatlamli

tuzilishni anglatadi. Kompaniya qisqa vaqt ichida dunyoning ko'plab mamlakatlarida umumiy ovqatlanish sohasida yetakchiga aylandi.

Xulosa. Shunday qilib, atoqli otlarning xarakterini ko'plab omillar belgilaydi: geografik muhit, madaniyat, tarix va xalqning dini. Mavzu murakkab va bahsli bo'lib, berilgan hisob qisqa va sxematik bo'ladi; bu ba'zi jihatlar ko'rib chiqilishini anglatadi. atoqli otlar turli madaniyatlarda o'zgarib turadigan mezonlarga ko'ra tuzilgan tizimni tashkil qiladi va ular ifodasi bo'lgan jamiyatning talqinini beradi. Ular havola vazifasini bajaradigan lingvistik ob'ektlar bo'lib, ular real dunyoda mavjud bo'lgan yagona ob'ektlarga ishora qiladi. Otlar singari, atoqli otlar ham so'zlarning ochiq sinfini tashkil qiladi va shuning uchun grammatik emas, balki leksikdir; lekin otlardan farqli ravishda ular leksik ma'noga ega emas. Bular xalqlar tarixi va madaniyatini tavsiflovchi va ochib beruvchi ba'zi misollardir. Hozirgi ingliz va o'zbek tillarida tarix, geografiya, adabiyot, mif va rivoyatlar, din va madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan yuzlab o'xshash idiomatik iboralar mavjud. Ular til va madaniy tadqiqotlar uchun ham, o'z-o'zini o'rganish va dunyoqarashini kengaytirish uchun ham juda qiziq.

Tahlillardan shuni kuzatish mumkinki atoqli otlarning turdosh otlarga o'tish hodisasi quyidagi holatlarda amalga oshadi:

- a) ot ma'nosi ma'lum bir til guruhidagi barcha so'zlovchilarga yoqqan bo'lsa;
- b) otning ma'nosi ma'lum bir narsa bilan uzilib, bir-biri bilan qandaydir bog'liq bo'lgan ko'p sonli obyektlarga xos bo'lib tugaydi.

So'zlar bir vaqtning o'zida bir fikrdan ajralib turadi va boshqa tushunchalar bilan kuchli mantiqiy aloqani saqlaydi. Turdosh ot bunday bog'lanishdan oldin ma'lum bir bilim darajasini o'rganishi kerak. Uning asta-sekin apellyatsiyasi mashhur atamaning bunday ma'lumotlar bilan ortiqcha yuklanishidan kelib chiqadi. Bu jarayon o'z-o'zidan (va biroz vaqt talab etadi) va sun'iy ravishda sodir bo'lishi mumkin.

Ko'zda tutilgan o'tish ma'lum bir leksik sohada so'z yaratishning bir harakatini o'z ichiga olgan sun'iy usul yordamida amalga oshiriladi. Toponim yuqorida qayd etilgan har bir misolda u haqidagi ma'lumotlarning tobora ortib borishi natijasida apellyatsiyaga aylanadi. Bu nom obyektning asl nomiga o'xshash bo'lib, denotatsiya ma'lum bir sivilizatsiyada mashhur bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ergashova, D. I., & qizi Dexqonboyeva, O. M. (2023). HUSHMUOMILA MUROJAAT SHAKLINING TURLI DARAJALARDA QO'LLANILISHI. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(3), 13-20.
2. Манушкина Г.П. Фразеологические единицы с компонентом «именем собственным» в современном английском языке: - Рязань, 1973.- 255 с.

3. Qizi, D. N. O. M. (2022). THE USE OF POLITICAL EUPHEMISMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(12), 53-58.
4. Sayfullaye R.V., B.Mengliyev, G.Boqiyeva, M.Qurbonova, Z.Yunusova, Mabuzalova. Hozirgi O'zbek Adabiy Tili. Tosh Kent.2009. B221
5. Sloat, C. (1969). "Proper nouns in English". (pp. 26-30). Linguistic society of America.
6. <https://atelim.com/n-turniyozov-a-rahimov-ozbek-tili.html?part=9>

